

Lukácsy András

LEX GERENDAY

Egy polgárcsalád százötven éve

Három fejezet egy dokumentumregényből

(Elöljáróban) Ha az ember mustrát akar adni készülő munkájából, mindenekelőtt arról kell beszámolnia, mit tartalmaz majd az egész. Számomra azonban éppen elég tájékoztatásnak, amit az alcím tartalmaz. Talán kiegészítve azzal, hogy egy e néven már kihalt nemescsaládról van szó (anyáméról), amely annak idején, a XIX. század elején Széchenyi szellemében az egyik sarját kőfaragóinasnak adja, hogy az majd részt vehessen az ipar fellendítésében, s később mester legyen belőle, majd műhelytulajdonos és gyáros és kereskedő. Egy másik utód pedig jogász, később sportvezető lesz, megalakotva az első magyar testnevelési törvényt – szűkebben véve erre utal maga a cím. De nem kell szűkebben venni. Teszik pedig mindezt a Monarchia számunkra felfutást jelentő korszakában, 1860 és 1914 között, társadalomfelfogásban mint nemzeti liberálisok, amúgy pedig a felső középosztály igen népszerű képviselői.

Mindennél azonban sokkal fontosabb tudni, *miért* írom meg ezt a könyvet. Azon túl, hogy emlékjelet állítsak az arra érdemes famíliának, amelyet mégiscsak én ismerek jól. Méghozzá dokumentumformában, mert nagy eltevők lévén, kétszáz éves emlékművek is megmaradtak. De éppen az iratok rendezése közben jöttem rá, hogy az ő másfél évszázaduk volt az az időszak, amely a magyar nemzeti fejlődés számára a különféle katalizmák között a polgárosulásnak adatott. És már az előkészületek során ráébredtem arra is, hogy ami a különféle diktatúrák után jön – mi jön? –, az más körülmények között, másfajta fejlődés. Fejlődés-e egyáltalán? Annyi bizonyos, hogy a polgárság fogalmával (amely épp a jelzett százötven esztendőben volt valóban öntörvényű nemzeti burzsoázia) nagyon felszínesen és könnyelműen bánnak mostanság, ha ugyan nem élnek vissza vele. S így az újabb generációkat a jelenség lényege felől erős bizonytalanságban hagyják. Miért ne lehetne tehát a jelenségről – akár példaértékűen – egy családi történet keretén belül beszélni?

Végezetül hálás is vagyok ennek a famíliának, mert életvitelük, erkölcsi tartásuk, magabiztosságuk, személyiségük kisugárzása segített át engem magamat is épségben az elmúlt háromnegyed század szanaszét fúvó viharain.

I. Egy família színre lép

Van Petőfinek egy verses levele, jó barátjához írta, Várady Antalhoz – a barát neve maga a vers címe is. Nem tartják számon a nagy költemények között, talán éppen levélformája és személyes hangvétele miatt, noha ott lenne a helye. Tessék csak újra elolvasni! Abból az alkalomból írta 1846-ban, hogy szüleinél, Dömsödön megtudta, Várady Pesten párbajozni készül. Erre utal a vers tréfás felütése is: „*Hát megtörtént a párbaj? s élzs-e még? / Ha főbe lőttek, tudósíts felőle...*” S talán ez is ludas abban, hogy sokan beso-

rolják az alkalmi versek közé. Pedig sokkal többről van benne szó. A duellum emlegetése csak ürügy arra, hogy egy fordulattal rátérjen: a könnyelműen kockáztatott életnek milyen bece van a barátok számára, milyen bece van a haza számára, és végül elérjen a nemzetért hozott áldozat értékéhez a rövidesen bekövetkezendő forradalomban. Tovább is megy: ez a legfőbb verse, amelyben a *világforradalmat* jövendőli, azt az illúziót, amely szintén vagy százötven esztendeje kísérti a világot.

Másfelől formailag is jelentős műről van szó, olyan sorokkal, amelyek a versnyelvben is előremutatnak, például a századvégiek spleenjéig, gondoljunk Reviczkyre vagy Baudelaire-re: „*A pesti utcák holt hideg kövén, / Hosszú sötét árnyként vonult utánam / A csüggedés, az életunalom.*” Másutt pedig olyan harsány alliterációkkal él, amelyekben majd Kosztolányi se tudja legyőzni: „*A szenvedésnek lángjában szívem / Szét fog pattanni, mint a porcelán, / De mint a jégcsap szétolvadni nem.*”

Az ilyen vershez valóban szükség van a személyes indulat erejére, márpedig Várady igen közel állt Petőfihez. Fialat pesti ügyvéd volt akkor, márciusi ifjú, nem mellékesen a Tizek Társaságának jogásza, szoros eszmei kötelék fűzte őket össze. Emellett Petőfi szállásadója is Pesten, a Hatvani, a mai Kossuth Lajos utca 6. szám alatt. Ő hívta magához a költőt, aki korábban a falakon kívüli Országúton, a mostani Múzeum körúton bérelt szállást, öreg, földbe süppedt házban, egy cipésmesternél. Várady a márciusiakkal igen jó barátságot ápolt, ő biztosított szállást Jókainak is, Tompának is, ha azok Pestre jöttek. Később Petőfi és Jókai voltak házassági tanúi is, s ahogy hírlett, nem csak a lakodalomban mulattak együtt hármasan.

Nincs olyan költőnk még egy, kinek életét annyira pontosan, szinte napról napra, sőt óráról órára feldolgozta volna a kutatás, mint éppen Petőfiét. E verssel kapcsolatban két kérdés mégis nyitva maradt. Miért folyt le, ha ugyan lefolyt a párbaj, és hogyan tudta meg Petőfi Dömsödön, hogy barátja Pesten lovagias ügyre készülődik. Az előbbire magam sem ismerem a választ, az utóbbira azonban szívesen megfelelek. Onnét tudhatták a Duna melléki faluban a fiatal ügyvéd, Várady esetét, hogy a korábbi dömsödi prédikátor maga is Várady nevezetű volt. Nagytiszteletű Várady István uramnak a halotti jelentése ránk maradt a XIX. század elejéről, melyben nagy tudományúnak nevezik, aki „*Urunk oltára körül 46 esztendeig forgolódott volna*”, továbbá megemlégtetik, hogy „*teste a föltámadásnak jó reménységével, gyerekeinek és számos unokáinak sűrű könnyhullatásai között több lelkipásztoroknak, számos külföldi Uraságoknak és nagy sokaságnak példás tisztességtelével eltemettetett*”. Mármost: Várady család, amely ilyen nemességre utaló módon írja a nevét, nem sok volt abban az időben. A genealógusok az ifjú ügyvédet 1819-ben Szabolcsból eredeztetik. A prédikátorról annyit tudni, hogy szintén Északkelet-Magyarországból származik. Rokonok voltak.

Legjobb szándékú feltevésem szerint Dömsödön azért tudtak a pesti Várady esetről, mert a tudós prédikátor „*gyermekei és számos unokái*” közül a még Dömsödön élők hírül vitték.

Azért kellett ezt az egész históriát előrebocsátanom, mert nevezett Várady prédikátorban magam egyik ősomet tisztelem. Leányát, Várady Johannát veszi el Gerenday József, anyai úkapám.

A rokoni kapcsolat különben legenda formájában a családban is fennmaradt. S mint-hogy Petőfihez és 48-hoz a családnak nem kevés köze van, érdekelt, hogy hol lehetett a felvilágosodott gondolkodás és a hazafias érzület bölcsője a Gerenday családban.

A református egyházi tisztség amúgy sem volt ritka dolog a családban. Írásos emlékünk ugyan csak Gerenday Józsefről, a református papleány uráról maradt, de a csa-

ládfa ágain már a XVIII. században megjelennek a lelkésznek, sőt a lelkészek is ugyanezen az ágon, sőt József ükapa egyik lánya, Eszter, ugyancsak prédikátorhoz megy feleségül, bizonyos Herczeg Antal csanádi lelképásztorhoz. Egészen a II. világháborúig a debreceni református kollégiumban fennmaradt egy viaszszobor, amely megfelelő öltözetben egy tógás diákot ábrázol, s alatta a felirat, *Gerenday György, legátus diák, 1712-ből*. Ennek a Györgynek bibliája is fennmaradt a család távolabbi, ma már elérhetetlen ágában.

Ha az ősök nézeteiről akarok képet kapni, már a reformátusság maga is eligazító. Az 1700-as évek végén még nem vagyunk messze II. József nevezetes türelmi rendeletétől, amely enyhíteni akart a katolikuság és reformátusság szembenállásának szigorán. De a konfrontáció mély volt. Mindenesetre tudni való, hogy a reformaták egyik erőssége ebben a szembenállásban a hazafiság és a népközeliség. Ezért maradhatott fenn az időből (írja ezt egy mostani katolikus) sokkal több jeles prédikátor, mint katolikus parókus vagy plébános neve. A népközeliség, s ezt már a statisztika is hajlandó támogatni, a protestáns egyházi körökben könnyebben hintette el az akkori korok haladó eszméit, mindenekelőtt a függetlenségét.

Elmélkedés helyett azonban nézzük most a gyér számú, de talán mégis eligazító korabeli írásos adatokat. A prédikátorlány Várady Johanna hat gyereket szült a századelőn József ükapámnak. Egy lánya, ugyancsak Johanna, fiatalon meghalt, s ott is van eltemetve nagyszülei mellett a dömsödi temetőben, miután a család egy azóta homályba vesztett tagja az 1900-as évek elején a prédikátort és nejét a főlszámolt régi temetőből az újba vitette át. Sírjára a *jelenlegi* lelképásztor csak nemrégiben bukkant rá ismét, hozatta rendbe, és mondott imát fölötte. A többi gyerek között pedig voltak helyben maradók.

Anélkül, hogy most itt a részletekbe mennénk, bocsássuk előre, hogy Gerenday József legidősebb fia, szintén József, már a pesti egyetemen tanult: orvos lett és botanikus. Miután a szakmai életben ügyesen mozgott, és állattani közleményeit jól fogadták, szóba került kinevezése az 1840-es években a pesti füvészkert élére, mely akkor költözött az Országút mellől, vagyis a mai Bölcsészettudományi Kar helyéről kijebb, az Üllői útra, ahol ma is található. Hogy ennek a tisztségnek meg tudjon felelni, hosszabb európai utat tervezett, amelyben tizenöt országot akart érinteni, hogy megnézzze a nálunk fejlettebb botanikus kerteket és a természettudományos képzés állását. Ehhez ajánlólevelekre volt szüksége, lévén hogy a kertek mindenütt állami (értsd királyi) fennhatóság alá tartoztak. Kapott is ilyen levelet József főhercegtől, István főherceg nádortól, de ő – a 40-es évek második felében járunk – szerette volna megszerezni Kosuth és Batthyány ajánlását is. Ezért – s mindezt már Johanna mama leveléből tudjuk – a két urat fel is kereste Pozsonyban, ahol azok a folyamatosan ülésező országgyűlésen tartózkodtak. Megkereste őket pedig vélhetően *1848 januárjában vagy februárjában*. Az ellenzék e két vezetője azonban – elképzelhetni – ekkoriban minden egyebet fontosabbnak tartott annál, mint hogy időt szánjon egy ifjú doktorra, aki valami ködös botanikai ügyben kéri segítségüket. Hogy mi történt, mi sem, nem tudjuk, ám József doktor már útjának első állomásáról, Bécsből panaszkozhatott a kedves mamának, mert Johanna válasza 1848. március 4-i keltezéssel (tessék figyelni a dátumra) megmaradt. Ebből pedig két dolog tudható. Az egyik, hogy maga a lelkészlány okos asszony lehetett, bibliai műveltségű. A másik dolog pedig – de ehhez olvassuk el előbb magát a levelet.

„Kedves Fiam József! Az elmeneteled oly nagy benyomást csinált sziveinkbe és úgy meghatotta lelkeinket, hogy azt tsak approdonként az idők elmúlása orvosolja meg. Most mi hijába nyögünk

és zokogunk mint a Gerlicze, akinek a társát elrezzentették, csak időtelve találják fel egymást, hahogy a vadászok el nem lövik azt. De jó az Isten, ne félj, nem hagy az. Mi pedig Atyai és Anyai áldásunkkal kísérünk a távolyban is, kérvén az Istenünket, hogy hordozzon békével és hozzon vissza szerencsésen és adjon vissza minékünk, ha még akkor itt bujdosunk e' siralomvölgyében. Most nem marad egyéb hátra a képzelődésnél, hiába hallgatkozunk, nézünk, most sem nem látunk, sem a szavadat nem hallhatjuk, de jól van, mert ennek így kellett lenni, megnyugszunk hát benne, hordozzon a szerentse békével.

A' Pozsonyból küldött leveledet nagy örömmel vettük, f. h. 3-kán reggel és olvastuk benne, hogy felmeneteled nemigen kedvező volt. Tsakhogy már szerencsésen kiheverhesd. Olvastuk továbbá, hogy oly váratlanul fogadtattál, a' sem alatta, sem felette, sem benne Kossuthnál és a büszke Batthyánynál, tudom, hogy az nagyon hatott rád, de kériünk hogy azt fel se vedd, sem most, sem jövőendőben, mert nem is érdemes rá, hogy az ilyen résztvétlen emberek tétéményén meginduljon az ember, most még ilyenek, többször is találkozhatnak. Eléggé megtáfolta azt ezeknek a goromba tétéményeket mind a' József Fő Herceg mind pedig az István Fő Herceg és Nádor kegyessége és szép ajánlása miszerént hogy ő ajánló leveleket ad és intéz a külföldi Uralkodókhoz. Ez a tétémény igazán csúffá tette az előbbi két résztvétlen embert. Meg szégyellhetnék magukat, ha majd megtudják, hogy József Fő Hercegnél ebéden és a Nádor is olyan jól fogadott és még ajánló leveleket is adott. Amazok pedig jóformán csak szerencsés utat sem kívántak nemhogy még más jó tétéménnyel vagy elősegéléssel járultak volna, ugy akkorosztán lehetne mondani, hogy az ipar-egyletnek valami előmozdítói..."

Pillanatkép csata előtt. Az országgyűlési ellenzék két vezérének főtt a feje. Tetejében ekkor folyik Kossuth földbirtokossá avatása a Buda környéki Tök községben, amelyet Batthyány szorgalmaz és intéz, hogy harcostársa Pest megyei küldött lehessen. Tehát nincs mit csodálkoznunk. Inkább Johanna mama kommentárját figyeljük. Tudni való, hogy Kossuthot nem mindenki szerette, még a függetlenség hívei között sem, fölrották a fiatal ügyvéd izgágaságát, modorának harsányságát. Lehet, hogy a levélíró is ezek közé tartozott. Annyit tudunk a későbbiekből, hogy a két főherceg alighanem József ükapa összeköttetései révén került a történetbe, a lelkészlányról pedig inkább azt gondoljuk, hogy a levélben nem volt egészen őszinte, és látványos lebecsülésével, benne a Kossuthra írott egyedülállóan szellemes jelzős fordulattal inkább csak vigasztalni akarja kisleányát, hogy az el ne csüggedjen. Túlságosan is kilóg a lóláb. Az igaz negyvennyolcas egyébként majd a doktor öccse, Antal dédapám lesz.

József ükapáról magáról alig van írott adatunk néhány feljegyzésen kívül. A kor szokása szerint leírta például gyermekeinek pontos születési idejét, a kor átlagánál magasabb színvonalú helyesírással és külalakkal. Ránk maradt egy pénztári nyugtája. Annyit tudunk mégis, hogy a dunántúli Csákváron született, és Dömsödre nőtült, tehát *ő költözött az asszonyhoz*. Ennélfogva Csákváron földje, birtoka aligha lehetett. Hogy hozzáadták a lelkészlányt, aki rangbélinek számított, arra vall, hogy maga is tanult ember volt. Talán számadó? Gazdatiszt? (Csákvár Esterházy-birtok.) Hogy Dömsödről elköltöztek, az már az ő tevékenységével kapcsolatos. Mintha gazdasági jártassága lett volna. Pesten házuk van, s hogy cselédségük is, azt az imént idézett levél nota benéjéből tudjuk: „Az Örzse és az András ezekis tisztelnek és csókolnak.”

Végül tudomásunk van arról a tényről, hogy Józsefet, már jóval túl az ötvenen, az annyi hányattatás után 1837-ben megnyíló első magyar Nemzeti Színház pénztárnokává választják. A kor belső társadalmi mozgásainak ismeretében ez nem kis dolog. Egy intézmény, amelynek részvényesei között olyan neveket találunk, mint Királyi Pál, Szentkirályi János, Zichy Ödön, Ürményi János vagy (egy érdekes név) Latinovich An-

na, majd maga az eszmét indító Széchenyi – illetve amelynek igazgató választmányába az elnök Földváry Gábor, Pest megye alispánja mellett Fáy András, Ráday Gedeon, Simonsits János, Nyáry Pál és Ilkey Sándor tartoztak, aligha hívott meg akárkit. A vezetőségben mindösszesen négy személyt találunk: Bajza József igazgatót, egy operadirektort, egy „cassier”-t, azaz jegyeladót, mellettük szerepel a gazdasági vezető, azaz pénztárnok, József ükapa. Vele a kor szokása szerint úgynevezett letéti szerződést kötnek, amint egy városkapitánynak küldött jelentésben is áll: „*Pénztárnok Gerenday Józsefnek maga, hitvese és törvényes korú két fiainak aláírása alatt költ, törvényes bizottság által is aláíratott és Pest vármegye főjegyzőjének, nemes Nyáry Pál úrnak kezéirásával megerősítettettt cautionális levelét is ide tsatolva szinte bemutatjuk.*”

Egy bizalmi szerződés, amelyet egy ilyen ügyben maga Nyáry, a liberális értelmiség egyik vezéralakja szavatolt, sejteni engedi, hogy ismert és jeles szakemberről van szó, akinek elveiért is jótáll a vállalkozás egyik kulcsfigurája. A vagyonával végül nem kellett helytállnia – noha voltak a színháznak az első években erősen ingatag korszakai –, sőt hamarosan kitüntetést is kap, mert az 1838-as nagy pesti árvíznél, ahol is a színház roppant károkat szenved (például tönkremegy a frissen átadott légszuszvilágítás!), megmenti az intézmény készpénzvagyonát.

A kor mozgalmainak élvonalához tartozó intézmény őrzi tehát az első közelebből ismert Gerenday nevét (és Johanna mamáét, valamint a két idősebb fiú, Ambrus és József doktor emlékét: könyvünk egyik főszereplőjét, az ekkor tizenkilenc éves Antalét még nem), és ezzel elindul az a hosszú sor, amely a családot a reformer Széchenyi István eszméihez köti.

VII. Az első Petőfi-szobor, az első Kossuth

Hogy Gerenday Antal dédapám negyvennyolcassága miként híresült el, ezt pontosan nem tudjuk. Az előzményekből annyi kiderült, hogy a református papleány, Várady Johanna a Tizek Társaságához tartozó Petőfi-barát pesti ügyvéd, Várady Antal nagynénje, feltehetően elkötelezett reformpárti, és József papa, a nemrégiben alakult magyar Nemzeti Színház egyik vezetője szintén sok szállal kötődik az újabb nemzeti törekvésekhez. Egyebekben Gerenday Antal ifjúkoráról alig maradt fenn írásos emlék, ami elég furcsa ebben a mindent följegyző és félrerakó famíliában. Nem tudjuk, mennyi iskolája volt, semmi bizonyítványa nem maradt ránk (kivéve egy úszóoklevelet, *Schwimm Diplomot*, 1830-ból, ekkor tizenkét éves, amelyben a kiolvashatatlan nevű főtitst ékes német nyelven igazolja, hogy Zögling G. A. a Császári és Királyi Úszóegyesületben a „*nagy úszóvizsgát*” – értsd a Duna átúszását – letette). 1848/49-re vonatkozóan csupán két általánosabb dokumentum maradt fenn dédpapa iratai között. Az egyik annak a március 15-i iratnak a plakátformája, amelyben a pesti előljárók a 12 pontot elfogadják (s amelynek szövegéből kitűnik, hogy némi ijedség és lelki kényszer hatása alatt tették). A másik pedig egy ritkaság: *Kossuth apokrif orsovai szózata*, amelyről tudjuk, hogy aligha ő maga írta, s amely híveinek buzgósága nyomán kéziratban terjedt a 49-et követő esztendőkbén. Tudjuk, hogy Gerenday Antal szolgált a forradalmi seregben, de legalábbis a nemzetőrség soraiban. Rangja nemigen lehetett, éppen mert nem volt iskolája. Fel kell tételeznünk ugyanis, hogy egyáltalán nem volt magasabb végzettsége, hiszen tizenévesen kőfaragótanoncnak állt, még ha ez feltehetően célszerű lépés volt is, előre gondolva a majdani ipari, még inkább kereskedelmi tevékenységre. (Széchenyi szelleme!) Kétségtelen azonban, hogy az ötvenes években mint kez-

dó kereskedő már a forradalom ügyével szimpatizálók sorába számított. Az ötvenes évek végén már úgy aposztrofálták, mint jeles hazafit.

Ez pedig onnét tudható, hogy amikor Kiskőrös közönsége 1859-ben meg akarja rendelni szülöttjének szobormását (vagyis az első Petőfi-szobrot), éppen az ő műhelyéhez fordulnak. Történt pedig a dolog a következőképpen. A költő születési helye körül már halála óta folyt a vita. Ő maga sosem említette név szerint, egyetlen fennmaradt német nyelvű önéletrajzi fogalmazványában pedig mindössze a Duna–Tisza közt jelöli szülőhelyül. Jókai, a jó barát 1859-ben a *Vasárnapi Újság* hasábjain fel is veti, jó volna végre tisztázni, hol született tehát. Ekkor a félegyháziak, szabadszállásiak, dunavecseiek hallgatnak, Kiskőrös viszont (név szerint Sárkány János evangélikus lelkész) előáll a hiteles anyakönyvi bejegyzéssel, és még ugyanebben az évben felmerül a helységben – mintegy a bejegyzés nyomtatékosítására – egy Petőfi-szobor felállításának gondolata is. Hogy hol merült fel, az kérdőjeles, mint a költő életében annyi minden. Egyes források szerint Kiss Lajos tímármester házavatójára és házassági évfordulójára rendezett vidám hangulatú esten, mások szerint másutt. Zoltán János tanár és helytörténész, az 1930-as évek kiskőrösi Petőfi-körének elnöke ezt írja: „Az elhatározástól a kivételig hajmeresztően izgalmas és küzdelmes volt az út. Mert Petőfiről, a költőről írni és beszélni szabad volt ugyan az elnyomatás rettegett éveiben is, de a költőt mint vértanút emlegetni vagy éppenséggel neki szobrot állítani egyet jelentett volna akkor a tömlöctartók nyílt provokálásával... Kiskőrös erre a lehetetlenre akart vállalkozni. Egyik érdemes fia, Safáry Ágoston ügyvéd és táblabíró az elnyomatás legsötétebb napjaiban bizalmas körben felvetette a gondolatot, hogy a szülőváros késedelem és habozás nélkül szoborban is örökítse meg Petőfi ragyogó emlékét. Pár napra rá egy télvégi disznótoros vacsorán honorációrok, gazdák és iparosok mintegy 100 pengő forinttal meg is vetették a szükséges költségek alapjait. Kevés zajjal persze, mert mialatt odabenn a pipafüstös szobában parázslott a hazafias nekibuzdulás, kiűn a ház előtt a behavazott kiskőrösi utcán épp akkor is cseh–morva zsandárok húztak el, szaglászva a keményfejű polgárok dolgai után...” A szobor felállítása persze nem ment ilyen könnyen, engedélyezési gondok, „adminisztratív nehézségek” akadtak (a szókapcsolatot a mai olvasó is jól érti). Zoltán szerint: „A Bach–Thun rezsim azonban csak tartotta magát szilárdul. 1860-ban végül, amikor az önkény pillanatnyilag engedett valamelyest merevségéből, a szülőváros közönsége az akkora hírneves pesti szobrásznál, Gerenday Antalnál sietve megrendelte, s a rákövetkező év augusztus havában a város és vidéke lakosságának örömujjongása között az evangélikus elemi iskola előtti téren országgra szóló ünneppel fel is állította a két méter magas kőtalapzaton nyugvó mellszobrot, mely ilyesformán legelső szobra volt az országban Petőfinek.” Annyit tudunk még, hogy a „hírneves szobrász” – szobrász volt-e egyáltalán? –, a mindössze tíz éve önálló Gerenday – saját költségén vitette le hajón az elkészült szobrot és talapzatot Vejthe állomásig, s onnan két hatókrös szekéren Oroszi János és István gazdálkodók szállították a szülővárosba.

A szoborállítás emléke fennmaradt a köztudatban is, és ez lehetett az oka, hogy Gerenday Antal kőfaragó mester (később „első szabadalmazott márványműgyáros”) ettől fogva, pontosabban a kiegyezéstől fogva sorra kapja a megrendeléseket a szabadságharc ügyét őrző emlékművek felállítására. Az már jó üzleti érzékét dicséri, hogy e művek felállításához mindig *kedvezménytel járul hozzá*, ezt maga is hirdeti, és kezdik is így emlegetni. A századforduló tájára több mint félszáz nagyobb sírkerti és köztéri emlékművet jegyez a cég.

Az emlékmű hetven esztendő múlva újra kapcsolatba került a Gerenday névvel. A mellszobor anyaga sóskúti, tehát jó minőségű homokkő. Ennyire futotta az akkori

kiskőrösi közönség tehetségéből. Jó minőségű, de mégiscsak homokkő, melyet a múlt idő kikezd. 1931-ben a fejrész megrepedt, és egy kisebb bolygatás alkalmából – kossorúkat vettek le róla éppen – egyik fele le is esett. Ezt a tényt az imént említett Zoltán János nyomban meg is írja a Gerenday-cég akkori vezetőjének, a már szintén hetven felé közeledő Bélának (nagyapámnak), s mintegy mellékesen hozzáteszi: „1927-ben a város újabb ércből való szobrot is állíttatott ugyan a költőnek, a tradíció tiszteletében felnövekedett bennszülött lakosság azonban még ma is a nagynevű mester avatott vésője alól kikerült egyszerű emlékműben látja megtestesülve a költőfejedelem halhatatlan géniuszát.” (Ez is családi emlék: a kiskőrösiek „öreg Petőfi”-nek nevezték, mert ez volt az övék, s mert az új szobrot állíttató tisztségviselőt a helybeliek nemigen szerették. A nagynevű mester kifejezés egy kis korrekcióra szorul, s ez végigkíséri majd Gerenday Antal munkásságát. Nem volt tanult szobrász, a szobrot csupán műhelyében mintáztatta, nem mindig tudjuk, kivel, s ő maga a kész művet cégjelzéssel jegyezte.) Aztán Zoltán János így folytatja: „Magam mint Kiskőrös Petőfi kultuszának egyik igénytelen munkása, s az itteni Petőfi Irodalmi Körnek érdemtelen elnöke arra gondoltam, hogy a megcsönkült ősi szobor sérüléseinek kijavíttatására mély tisztelettel és bizalommal méltóságodat, az emlékmű egykori nagynevű alkotójának áldozatkészségéről ismert kiváló fiát kérem fel.” (Méltóságodat – írja –, mert a fiú, Béla, a hazai díszműipar fejlesztésében játszott szerepéért először kereskedelmi, majd udvari tanácsosi címet kap: ez utóbbiért a Monarchiában méltóságosi cím járt. Kapta pedig Károly királytól, 1918-ban *elsőként* a kereskedők és alighanem *utolsóként* a Monarchia ilyen irányú kitüntetettjei között.)

Szép levél, magyar levél. Benne van a hagyományok iránti feltétlen tisztelet és ha ki nem mondottan is, benne van az a remény, hogy a szobrot családi kegyeletből az utód majd ingyen készíti el. Az önkormányzatok a két háború között sem voltak gazdagok. A hasonlóan emelkedett válasz nem is marad el: „...már boldogult édesatyám iránti soha el nem múló kegyeletből is, de a nagy költő iránt érzett rajongó tiszteletéből kifolyólag is mindent elkövetek, hogy ezen hetven év alatt nagyon is megrongálódott kő anyagú, de ma is szép ereklye számba menő mellszobrot összeállíthassam és az idő jövendő viszontagságaira előkészíthessem”. A folytatás viszont már egyértelműen Béla alaposságát dicséri: „hogy a lehető legjobb eredményt érhessem el, a magam tapasztalatának kiegészítése céljából összekötöttembe léptem a Műemlékek Országos Bizottságával, és most vannak folyamatban a tanácskozások afelől, hogy mely módozat volna a legjobb a szobor összeállítására és konzerválására”.

Végül is a restauráció sikerült, és a cég nem kért érte semmit. Időközben a helyreállítás ügyébe belépett (30-as évek) a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, gyűjtést szorgalmazott és akciókat szervezett, s az ügyet nagy buzgalommal támogatta. Hogy a támogatásnak mi volt a valódi tartalma, az tulajdonképpen talányos, hiszen az állíttató fia az első szóra ingyen elvégezte a feladatot – de hát ez már a mi vidékünkön így szokott lenni. Mindenesetre az 1934-es újrafelállítás napján már az iménti nőegylet helyi csoportja rendezett „*tánccal egybekötött Petőfi emlékünnepelet*” a színházteremben. Erre az időre a szobor renoméja kétségkívül megnőtt. Az avatásra szóló meghívó így fogalmaz: „Kiskőrös község közönsége f. évi május hó 10-én – áldozócsüittörtökön – délután 4 órakor kegyeletes ünnepi megemlékezéssel helyezi vissza eredeti helyére a magyar szívekben örök életet nyert nagy szülöttjének, Petőfi Sándornak hosszú évtizedek viszontagságaiban megsérült, de egy magyar művészlélek szerető gondosságával helyreállított régi szobrát, Nagymagyarország és a nagyvilág első Petőfi emlékművét. – Ugyanezzel az alkalommal díszes emlékművel jelöli meg a község főterén azt a helyet, amelyen Petőfi édesapjának, a későbbi »jó öreg koc-

márosnak«, majd »a vén zászlótartónak« a mézsárszéke állott.” Az utóbbi táblát ugyancsak a cég készítette.

Az avatásra Béla nagyapát természetesen meghívták, de már betegeskedvén maga helyett Antal fiát küldte el, aki későbbi följegyzésében majd azt írja: „*Furcsa helyzetbe kerültem. Legitimista létemre beszédet kellett mondanom az »Akasszátok föl a királyokat« költőjének szoboravatásán.*” – Így fejlődik egy család.

Amikor a 2000-es évek elején a negyedik generáció képviselőjében magam is megvizitáltam a szobrot, az már újjólág restaurálva a maga teljes fényében (a későbbi ábrázolatoktól eltérően kissé romantizált stílusban) a szülőház udvarán, szép füvesített környezetben állott – ide az ércszobor felállítása után vitték az „öreg Petőfit”. S mellette még most is ott a tábla, ezúttal pontos szöveggel: „*Készült Gerenday Antal műhelyében.*”

*

Ennek a látogatásnak – tulajdonképpen magának a családi fogadtatásnak – jó emléke ösztönzött, hogy végére járjak még egy adósságomnak, a siómarosi Kossuth-szobornak. Az is a családi följegyzések között maradt meg, hogy az első Kossuth-szobor 1894-ben szintén a Gerenday-cég – most már Béla a vezető – munkája nyomán készült el.

A nehézség ott kezdődött, hogy nem tudtam, hol van Siómaros. Kevés nyomozás után kiderült, hogy jelenleg Balatonszabadi része, az ötvenes évek túlbuzgó településrendezése során egyesült a két szomszéd község. Fölhívtam tehát a szabadi önkormányzatot, és megkérdeztem, áll-e még a szobor, és van-e gazdája. Hogyne – volt a válasz –, működik nálunk egy Kossuth-kör – és kaptam egy mobiltelefonszámot. (Ilyen könnyű összeköttetésre Antal még nem gondolhatott, de Béla sem.) Jelentkezett egy rokonzenves hangú vállalkozó (villanyszerelő mester), aki a kör jelenlegi vezetőjének mondta magát. Nem minden önérzet nélkül közölte, hogy a szobor az eredeti helyén áll, nagy becsben tartják, és szívesen látnak, ha a felállító családja nevében meg akarom látogatni. A megbeszélte napon, forró nyári délben, egy kicsit később érkeztem, mert nehéz volt az autósztrádáról a helyszínre vezető utat megtalálnom. Az elnök házában egy elsötétített szobában öt ünneplőbe öltözött korosabb férfi várt rám, a *Siómarosi Kossuth Kör* vezetősége. Így nevezi magát, közölték, mivel a megrendelő Siómaros volt, és legalább egy magántársaság nevében őrizni kell a hagyományokat. (S itt zárójelben teszem hozzá az elmúlt idők tapasztalatát: igazi hagyománytisztelettel és őszintén megélt hazaszeretettel jómagam csupán helyi civil szerveződések szintjén találkoztam – Kis-kőrösön, Siómaroson, Szatmárcsekén, Monokon –, ott azonban igen sűrűn.)

Szabadi-Siómaroson először is megnéztük a szobrot, a főutca, azaz a Kossuth utca és az Enyingi út találkozásánál áll, a Kossuth téren, s hogy még ott áll, tudom meg, ez már maga is eredmény. Az elmúlt évtizedek felfordulásában ugyanis át akarták helyezni, s a Kör csatát vívott érte, hogy a helyén maradjon. Szintén henger alakú kőtalapzaton áll az ünnepi mellényt és csokorfodros nyakravalót viselő öregkori ábrázolat, a bronz mellszobor. Részletes történetét később vendéglátóim elbeszéléséből tudtam meg, majd egy helytörténeti kiadványban olvashattam is. Úgy történt, hogy Kossuth tetemét a halálát követő tizedik napon, 1894. március 30-án Turinból különvonaton szállították haza Magyarországra. Mindenütt az állomásoknál, a megállóknál, a vágányok mellett szinte sorfalat képezett a gyászoló tömeg, levett kalappal, feketében, gyászszalókkal, virágcsokrokkal, koszorúkkal. A *Somogy* című korabeli újság nagy cikkben tudósít az eseményről: „*Balatonszentgyörgy, Boglár, Siófok, Szántód, sőt a lellei, szemesi kis ál-*

lomásokon is az indóházak elborítva népáradattal. Az egész Balatonpart mentén egy megható ünnepe, egy olyan gyászkiéret, amely mér földdekig terjed, Fenéktől fel egészen Gamászáig... Festők ecsetére való kép. Birtokostól le az utolsó zsellérig, a társadalom minden osztályából százak és ezrek!” A siófoki megállónál a marosiak is jelen voltak, és némán, levett kalappal tisztelgtek a nagy halott s két fia, Ferenc és Lajos Tivadar előtt, akik a koporsó mellett fogadták a tiszteletnyilvánítást.

Nincsen benne semmi él, csak a tényeket sorakoztatja Nagy Károly, amikor a helytörténeti füzetben leírja, hogy a megyeházán rendkívüli közgyűlést tartottak, amelynek egyedüli tárgya a Kossuth-gyász volt, a főispán megnyitó beszéde után pedig fölolvasták azt az indítványt, amelyben Somogy vármegye elodázhatatlan kötelességét hangsúlyozzák, szorgalmazni, hogy a halottnak a fővárosban emlékszobrot állítsanak. Az emlékmű el is készült – teszi hozzá a szerző – *harminchárom év múlva*, 1927 őszére, és október végén leplezték le Budapesten.

Siómaroson az előjáróság szintén rendkívüli tanácskozásra gyűlt egybe, amelyen Szokó István református lelképásztor vázolta egy helyi Kossuth-szobor felállításának tervét. Teljes egyetértéssel fogadták a gondolatot, és a jobbjárfalu azonnal hozzáfogott a szükséges összeg előteremtéséhez. Gyűjtés indult a lakosság körében, és hamarosan együtt volt a pénz, nem kevesebb, mint 642 forint – a néhány száz lélek adakozásából!

A szobor elkészítésével Gerenday Antalt és fiát bízták meg Budapesten. Az egykori emlékiratból tudjuk: „*Mint igaz hazafiú ő is hozván áldozatot, amennyiben mint az egész magyar hazában a legelső [itt a szöveg romlott] anyagi veszteséggel is előállítani [...] felajánlott.*”

Siómaros is Gerendayhoz fordult tehát – most már Bélához: a Gerenday Antal és fia csupán a cégjelzés lemásolása, s ő szintén megcsinálta az emlékművet, saját költségén leszállította és felállította. Egy alapító emlékirat is került a bronzszobor belsejébe, „*Későbbi időknek gyermekei, Kedves Véreink!*” megszólítással. „*Bármikor jusson kezetekhez e reánk szent emlékü irat, tudjátok meg, hogy ezen em[léket] a hála és kegyelet emelte, hogy példát adjon és tanítson a hazaszeretetre... Szabadságunk megteremtője, az emberi méltóság visszaidője, Kossuth Lajos halála alkalmával – mint tették Krisztus tanítványai – keseregűnk eltávozott vezérünk felett. Bánatunkra mint enyhítő ír jött az a felvetett eszme, hogy dicsőnknek itt, kis községünkben egy szerény emlékszobrot állítsunk. Ez igaz érzelem [...] szülte lelkesítésnek eredménye lett ez az összeg, amely alul íratott. Az eszmét testbe öltöztette Gerenday A. és fia műszobrász Budapesten, 480 frt. Mint igaz hazafi ő is hozván áldozatot...*” s innét a fentebb már idézett szöveg.

„*A szobor leszállítatott 1894. június 26–27-én. A szoborállítás leleplezési ünnepélye megtartani határozatott 1894. július hó 1-re.*”

A kezdeményezés, amelynek eredménye így – dicsőségre? szegényszemre? – 33 évvel megelőzte a budapestit, megérdemli, hogy legalább a vezetők neve legyen egyszer könyvben kinyomtatva: „*Bak János (bíró), K. Bak János (helyettes bíró), Pető István (helyettes jegyző), Csizmadia István (előljáró), Szokó István (evang. reform. lelkész), Nagy Cseh Károly (községi képviselő), Fábán József (ref. tanító), Vörös Péter (gondnok).*” S az alapító okirathoz mellékelték öregbetűs írással az elszámolást is, szabályszerűen, az adományozók nevének föltüntetésével, rubrikákba szedve a részletek folyamatos befizetését is, amint beérkezett: összesen csaknem száz név. Ezek közül itt írjuk le csupán a legutolsót, ez idegen, szemmel láthatóan tanult, felnőttes kézírással született: *Vörös Éva (levélhordó)* – 1 frt. A postás-Éva kezében talán nehezen állt a toll.

A továbbiakra nézve megtudom, hogy a bronzszobor a II. világháborúban repeszalálatot kapott és beázott. A szabadságharc centenáriumára éppen a Kossuth-kör kez-

deményezésére restaurálták, kivették a levelet, és megállapították, hogy a szövegben a víz kárt tett. De nem akkorát, hogy a megható kezdeményezés emlékét elmossa. Aztán meglátogatom még a helyi művelődési házat, amely címében (csak azért is) a siómarosi nevet viseli, megnézem a Kossuth-relikviákkal gazdag emlékszbót, és nemcsak a családi nosztalgiáktól érintetten, elköszönök.

Nem említettem meg, hogy a szobor felirata itt a következő:

*Kossuth Lajos 1802–1894
a magyar szabadság legnagyobb apostolának
a sió-marosi felszabadítónak*

Amikor gyanútlanul megkérdem, hogy mit jelent ez: sió-marosi felszabadító, elkekedett szemmel rám néz az idősebb, korábbi köri elnök, és azt mondja: hát a *jobbágy-felszabadítást*. Siómaros (szemben a minőségét nevében is őrző Szabadvival) jobbágyközség volt, méghozzá „zálogos”, ami annyit jelentett, hogy földesura valami tartozásért egykor zálogba adta, és így terhei jócskán megszorodtak.

Kis történelmi lecke. Mert nem szoktunk-e mi, a szabadságharc késői – zűrzavaros – ünneplői a forradalom eme legfőbb vívmányáról olykor elfeledkezni?

*

Ezt a fejezetet sem lehet azonban ilyen idillien lezárni. Antal hazafi volt, aki áldozatot is hozott a forradalom emlékoltárán. Béla hazafi volt, aki szintén meghozta a maga kis áldozatait. De mind a ketten üzletemberek voltak, akik ki is használták a konjunktúrát. Az vesse rájuk az első követ, aki be tudja bizonyítani, hogy a XIX. század második felében ez nem így volt természetes. Belefért egyazon morális nézetrendszerbe.

Nem sokkal az „első Kossuth” felállítását követően megjelent egy csinos kis szórólap; pontosabban merített papíron kinyomtatott körlevél, amelyben két Kossuth-szobor reprodukciója mellett – egy fiatalkori, egy öregkori – ez a levél áll.

„Tiszteletes Úr!

Sió-Maros hazafias közönsége megbízásából mi voltunk az elsők, kik nagy hazánkfia Kossuth Lajosnak szobrot emeltünk. Azóta számos megbízást kaptunk ily szobrok készítésére Kölesd, Szolnok, Dunapataj, Ómoravica, Balmazújváros, Báránd, Bihar-Diószeg, Kenese stb.

Azt tapasztaltuk, hogy ezen kegyeletes és hazafias mozgalmakat, illetve gyűjtéseket majdnem kivétel nélkül mindig mint a függetlenségi eszme hívei és terjesztői az ev. ref. lelkesz urak kezdeményezték.

Engedje meg, hogy tisztelettel – mint hitsorsosai – arra kérjük, miszerint ha a községben ilyenemű gyűjtés keletkezőfélben volna: erről bennünket értesíteni és a megrendeléssel bizalommal hozzánk fordulni szíveskedjék. Jutányos és művészi szobrokat készítenek.

*Kiváló tisztelettel
Gerenday A. és Fia
akad. szobrászok
I. orsz. szab. síremlékmű gyárosok”*

E szöveg fölött, a két szoborportré között csinos folyóírással elhelyezve még egy levél, amely a címzés után így hangzik:

„A mióta hazámba visszatértem, az országnak különböző részeim több oly ünnepélyekben volt alkalmam részt venni, amely boldogult Atyám emlékének volt szentelve. – Örömmel tapasztaltam, hogy ezek az emlékszobrok, a melyeket ezen alkalmakkor lelepleztek s a melyek az Önök műtermében készültek, a hazafias kegyeletnek megfeleltek.

Budapesten 1897. február 12-én

Kossuth Ferenc”

A cég mindenkori vezetői kapcsolatban álltak a Függetlenségi Párttal, és úgy látszik, valamiképp támogatták egymást. Az I. világháborúig 26 helység rendelt ilyen, Kiss György szobrászművész mintája alapján öntött bronz mellszobrot. A történelem szélye folytán ezek ma már hét országba szóródtak szét. Amikor e sorok írója egy Közép-Európa-tanácskozás küldöttként Kárpát-Ukrajnában járt, Tiacsevo (az egykori máramarosi Técső) községben a polgármester büszkén mutatta, hogy áll még a főtéren a Kossuth-szobor. Gerenda Béla alkotása, tette hozzá. Gerenday, javítottam én ki önkéntelenül. Honnét tudja, nézett rám. Megmondtam.

XII. Egy románc utóélete

Amikor már cseperedett, Antal a középső fiát, Bélát szemelte ki arra, hogy a márványműgyárat átvegye. Az ő fellépése volt a leghatározottabb, ízlése kialakult, és mint ha a pénzhez is lett volna érzéke. Ezért reáliskolái elvégzése után a mintarajztanodába küldte, ahol Huszár Adolfnál tanult. Majd előkészített számára egy olasz utat (még nem kívül a Monarchián). A tervek szerint Milánóban a nevezetes Brera Akadémián kellett tanulnia két esztendő, azután ment tovább a márvány hazájába, Carrarába. Mailandba ajánlóleveleket is kapott, többek között egy jó nevű nemescsaláddhoz, bizonyos Tantardiniékhez, akiket Antal üzleti útjairól ismert. A bárócsalád különösen a szíven feküdhett, talán kicsit imponált is, mert többször is visszakérdezte levélben fiát, járt-e náluk, és illedelmesen viselkedett-e. Béla ekkor tizennyolc éves.

Béla illedelmesen viselkedett, ez lett a veszte. Nem volt magas, de jóvágású fiatalember, kurta fekete körszakállal, csinos öltözetben, a modora már ekkor nyájas és megnyerő. Találkozott ott a család két huszonéves lányával, a fiatalabb, Erminia, már maga is huszonhat éves, nyomban bele is szeretett a fiúba. Prima vista. Az érzelem heves volt és kölcsönös, s mint Béla később írta: *platonicus*. Morális nézeteinek és temperamentumának ismeretében ezt még el is lehet hinni. Aminthogy azt a kommentárt is, amit a fiatalember megöregedvén a lány fotográfiájának hátára, az ajánlás alá írt: „Az első szerelem! mely igen hosszan, sokáig tartott, és megaranyozta boldog ifjúságom éveit! Ő ezt az érzelmet a rajongásig viszonzta, sőt fokozottan is megőrizte élete végéig. Egyedüli boldogsága csak én voltam, kevés örömet nyújtó életében. – Meg kell becsülni és tiszteletben tartani emléket!”

Egyedüli boldogsága én voltam? Ez azonban mégis önhittségnek hangzik, és ilyesmire Bélában volt egy kevés hajlam. Ha azonban közelebről megfigyeljük, magabiztossága sosem érte el a beképzeltség szintjét, és kivétel nélkül mindig megmaradt a realitások nivóján. Nézzük, ezúttal miképpen. Annyi tudni való, hogy a kapcsolat valóban hosszan tartó; a levelezés azután is folytatódik, hogy Béla megnősül (Alice-t természetesen beavatja), és azután is, hogy Baronessa Erminia Tantardini hozzámegy egy Olaszországban élő angol üzletemberhez, David Billwillnerhez. Kölcsönösen ismerik egymás házastársát, tudnak egymás gyerekeiről, Erminia halála előtt még gratulál Bé-

la lánya, Duci (anyám) férjhez meneteléhez. Erminiának két gyermeke született, két fiú, az egyik fiatalon meghal. A házassága kiegyensúlyozott. Korán elhal azonban a férj is, és a jómódú, de megcsonkult család az első világháborúban teljesen elszegényedik.

Nem sokkal később Béla, a nagy rendteremtő „aktát” csinál az Erminia-ügyből is. Nagy borítékban a családi iratok közé helyezi a fényképeket és a nála megmaradt kevés levelet. Megöregedvén, 1930 körül aztán el is kell járnia Erminia ügyében. Erről hosszú feljegyzést készít, a szövege igen szép és nagyon jellemző az írójára, ezért megérdemli, hogy kiemeljük a borítékból és teljes terjedelmében közöljük.

„ERMINIA

Utolsó lakása Milánóban via Galeazzo Arezzi No 13 volt – itt lakott mintegy hat hónapig, Silva nevű komornájánál albréletben a legnagyobb szegénységben, mindenkitől elhagyatva – ez a szegény áldott emlékü nő, ki mindig jólétben volt. Férje meghalt, két fia közül a jó fiú szintén meghalt, a másik elhagyta őt, sőt anyagilag is megkárosította – Silva 40 évig szolgált nála mint komorna, s végül ő nyújtott volt úrnőjének egy szobából álló nyomorlakásán menedéket! Teljesen vagyon nélkül maradt, ő is a háború áldozata volt.

Én mindezekről semmit sem tudtam, az utolsó időkben már nem írt, nem akart terhemre lenni. 1930 április hóban nagy kutatás után Alice-szal felkerestük a házat, kihallgattuk a lakókat, a házmestert, és ekkor tudtuk meg, hogy szegény Erminia 72 éves korában szívbajban itt halt meg 1927. augusztus 26-án.

30 lírás temetése volt, melyet valószínűleg Silva fizetett. Őt sem találtuk már életben, ő hat hónapra rá követte a halálban Erminiát.

A városi hivatalokbani kutatás után tudtam meg, hogy a Mussoco temetőben 68. parcella 1660 számú sírban nyugszik – felkerestük Alice-szal, virágot vittünk neki. Isten nyugtassa meg ezt az áldott jó asszonyt!

Ahol most nyugszik, az a parcella tíz év múlva már kiürítetik, s hogy ne kerüljenek közös sírba szegénynek csontjai, a városházán vettem már most egy csontfülkét, mégpedig nem ebben a szegények temetőjében, hanem a dísztemetőben, a »Cimiterio Monumentale«-ban, ahol anyja, apja s nővére is nyugszik. Legyenek közel egymáshoz s nyugodjék hozzá méltó helyen!

A mostani nyugvóhelyéről tehát 1938-ban minden további intézkedés nélkül, hatóságilag fogják a csontokat átszállítani a Monumentaléba. 167. számú III. galleria B. C. S. ponente csontfülkébe. A felíratot is rátettem már most, domború bronz betűkkel a csontfülke fedőlapjára:

Baronessa
Erminia Tantardini
Billwillner

26 – 8 – 1927

Ricordando il cugino Alberto

Így tehát a csontfülke teljesen készen várja szegénynek maradványait – 1938. év elején.

Ha én már nem érem meg az átszállítási időt, az 1938-ik évet – úgy Toto fiam alkalmilag zarándokoljon el oda, s győződjön meg arról, hogy intézkedéseimet végrehajtották-e, helyben vannak-e a csontok, s megvan-e a felírat.

Mindent előre kifizettem.”

Míthogy 1938-ban Béla már két esztendeje halott, a rendelkezés iratának utolsó oldalán ez az apró betűs nota bene áll fiának keze írásával: „1938. március 9. jelenlétem-

ben megtörtént az exhumálás és az áthelyezés. Minden rendben és kegyelettel végre lett hajtva.” Toto akkor harmincnyolc éves.

Úgy gondolom, ez az irat nemcsak Béla kapcsolataira vet fényt, hanem a családi viselkedésmódra is. Miután a hagyatékban az Erminia borítékra rábukkantam, és ezt az iratot is végigolvastam, felmentve éreztem magam a diszkréció alól, és belenéztem a levelekbe is. Nem sok maradt fenn, és természetesen csak Erminia küldeményei. Az első a fiatalkori elválásuk után kelt, tehát még 1883-ban, *Mio adorato Alberto* megszólítással, és a szép írású, műveltséget sugárzó fogalmazás egy szerelmes olasz lány érzéseit tükrözi, aki biztosítja a férfit, hogy szereti, és mindig is szeretni fogja. Minden jelzőt fölhasznál, ami egy elragadtatott úrilánytól elképzelhető, föltűnő az *angyalom* megszólítás (*vi e un angelo*), valamint az, hogy amint majd később még a sírfeliraton is visszatér; *cuginónak*, vagyis unokatestvérének szólítja. Talán nem járok messze az igazságtól, ha úgy fordítom, hogy testvére, öcsike. (Béla a fiatalabb.) Aztán számos levelezőlap és rövid levél különböző korszakokból, tényközlésekkel, házassági értesítő, új-évi lap, a megszólításban mindig ott szerepel a *cugino*. Ez annyira föltűnő, hogy azt kell hinnem, e két tiszta lélek között ez volt a közmegegyezés: szeretlek – mint rokont, mint testvért. Béla esetében, aki került a felemás helyzeteket, ez nagyon könnyen elképzelhető. Aztán rábukkanok Béla egyetlen levelére, amelyet *nem* Erminiának írt, hanem fiatal feleségének olaszországi üzleti körútjáról, 1903-ban. A milánói beszámoló elején: „*Voltam Erminiánál, együtt mentünk az orfeumba, és ma ebédre vagyok meghívva. Meg kellett mutatnom a maga és Toto fotográfáját, nagy tetszésben részesültek! Neki már 16 éves fia van.*” (Az idősebb lehetett akkor ennyi, aki később cserbenhagyta.) A dátumból kiszámítható, hogy Erminia még a nyolcvanas években férjhez ment, és itt már közel ötven.

Aztán hosszú ideig a levelek szórványosak vagy hiányoznak. Végül a húszas évekből a már elszegényedett asszonytól egy lelkes levél, Erminia már hetven körül van. De a megszólítás még mindig *Mio carissimo Eugenio Béla*. És a levélben csupa felsőfok. Te örökké az én jó angyalom maradsz – és az *öcsikém* is még mindig annyiszor szerepel, mint negyven évvel korábban. Az emlékek sorolása olyan friss, mintha tegnap történt volna minden. De egy szót sem ír jelenlegi helyzetéről, nem panaszodik, csak az utalásokból derül ki, hogy Béla (aki talán egy korábbi írásából valamit tudhatott) nyomban segítséget küldött neki. S ha küldött, akkor természetesen Alice tudtával. Béla a háború után, ha megtépázottan is, de még mindig gazdag, és fényűzése, mint majd számos példán látjuk, abban áll, hogy segít. Rokonain, kik közül annyian tönkrementek a háború alatt (hadikölcsönjegyzés). Barátain, kik a fényesebb időkben vele egy szinten voltak, kiöregedett munkatársain, mert a magánalkalmazottak nyugdíja alacsony. És lám, a régi testvérkén is.

Aztán előveszem a fényképeket. És itt ér a meglepetés. Erminia gyönyörű! Szébb, mint bármely nő vagy asszony, aki Béla életében addig vagy azután előfordul, beleértve az ugyancsak kellemes megjelenésű Alice-t is. Hát nem csoda, ha a húszon még in-neni fiú beleszeretett! Nem olasz típus – szőkésbarna haj, barna szem –, inkább normann vonal, ami nem ritka Itáliában. Erminia a legkorábbi kép készültkor huszonöt éves, teljesen kifejlett nő hosszú szoknyában, rövid mantillkában (hál’ istennek kevés csipkével: kézelő, kis zsabó). Ami a képen uralkodik, mégis a fej – jó a fotográfus is, signor Caizolari –, egyszerre határozott és szelíd. Az a fajta, aki tudja, mit akar – de *oly időben*, amikor még nem tud mindent. Barna szempár, kicsiny, egyenes orr, enyhe és mégis hangsúlyos állvonal. (Ez családi vonás: nővérenek álla is hasonló a másik képen.) Ékszer alig, szolid briliáns fülbevaló, néhány sima, vékony ezüstkarika az egyik

csukló fölött. Csak sejteti, hogy itt több is lehetne. Egészében nagyon megnyugtató hatást tesz rám, és egyben ismerősnek tűnik, noha sosem láttam. Vagy mégis. Előkerül két rajz is, Béla lesciccelte – és akkor beugrik!

Olasz stúdiomainak végén a leendő művész két szobortanulmányt is készít, az egyik fiúalak, a másik bizony leány: *A furdó nő*. Ki is állítják majd, s máig látható Ótátrafüreden. S ennek – no igen: ennek az arca köszön vissza Erminia képén. Ugyanaz a szemvonás, ugyanaz az állvonal. Vagyis tehát. Vagyis Bélát, a művészt is megihlette a szerelem: rájövök, későbbi sírkövekre mintázott angyalainak, lefordított fákllyás nemtőinek előképét látom itt. *Így* már meg lehetett őrizni egy életen át a szeretett nő emlékét. Az asszonykori képen a századelő óriáskalapjában és fekete szaténpelerinben már sablonosabb, de még mindig karcsú. Öregkorában már nem küldött fényképet.

S hogy mi van még az Erminia jelzésű borítékban? Béla törődésének megannyi jele. A „nyomozás” iratai, amikor még nem tudtak az asszony hollétéről. A rendelkezések okmányanyaga 1930-ból, beleértve a régi temető alaprajzát a megjelölt sírral, és az újat is, amelybe majd átszállítják. Egy jellemző apróság. *Válaszlevelet* találok, amelyet a milánói magyar királyi főkonzul küldött 1929 márciusában: úgy látszik, hozzá fordult Béla, hogy derítse ki Erminia tartózkodási helyét. A megszólítás a válaszban: *Igen Tisztelt Udvari Tanácsos Úr*. Béla *sohasem* használta ezt a címét – volt neki, büszke volt rá, de nem kívánta, hogy bárki is így szólítsa. (A méltóságot a kor szokása szerint elfogadta.) Hogy a konzul mégis így szólítja, arra utal, hogy ebben az *egyetlen* esetben használta a címét, nyilván, hogy a számára olyan fontos dolognak nyomatékot adjon. Utilis ügyben nem, érzelmi természetűben *természetesen* igen. Adalék Béla jellemrajzához. Én utólag egyetértek. Hiszen csak így intéződhetett el végérvényesen Erminia ügye. Csak így zárulhatott le megnyugtatóan egy szerelem.

(Béla az elintézetlen ügyeket sem szerette.)

*

Ám mivel mindez a múlt időben történt, s az alatt a történelem is dolgozott, ide is fűznék egy toldalékot. Béla 1936-ban meghal, s fia, Toto, 1938-ban a megadott időben valóban a helyszínre megy, és intézkedik. Erről levélben beszámol édesanyjának: „...*másnap reggel 9 h-kor jelentkezett a tolmács, kivel már levelezésben voltam, és kit előző este sürgősen értesítettem. – Jártam vele a váróházán, Colombo sírkőkereskedőnél is és a temetőben. Minden rendben volt, de a csontfülkén levő feliratról hiányzott a »Baronessa«. Az iratokból látom, hogy Papuska így rendelte meg. Kérésre megmondták, hogy ilyesmit csak akkor lehet felírni, ha az illetékes hivatal igazolja. Ezt hiába próbáltam volna elérni, így megelégedtem azzal, hogy a »n.d.« (nobile donna) itt szokásos nemességjelzés elhelyezését megengedték. Ezzel amennyire lehetett, eleget tettem Papuska kívánságának, és szegény Erminia megkapta a legtöbbet, amit el lehetett érni. Egyúttal kérvényeztem kis virágtartó elhelyezését is a táblán, mert a legtöbb hasonlóan van ilyen, és nem akartam, hogy épp ez díztelen maradjon. Ezt a tolmács (itteni magyar, igen szíves és kellemes ember, Domokos Péter Pál) elintézte a hivatalokban, ahol különben igen előzékenyek voltak. – Az exhumálás szerdán volt. Az itteni hatóság ezt igen gondosan és rendben végeztette. A maradványokat kis bádogládába téve átadták, és ezt bérautóval vittük a Cimiterio Monumentaléba. Itt papot fogadtam, ki az elhelyezésnél beszentelte és imát mondott. Nem tudom, hogy szegény Erminia katolikus volt-e, de ha nem is az, Isten előtt ez így rendben van. – Azután elhelyezték a táblát, a virágtartóba egy igen finom selyemből készült rózsát tettem. Csalódásig olyan, mint az igazi, színe lilás bordó, és nem nagy, nehogy kiabáló legyen. Remélem, soha szép marad, mert ez a hely örökös.”*

Amiből látható, hogy gondosságban a fiú sem maradt el apjától. De nem idéztem volna levelét, még a belerejtett érdekes név ellenére sem, ha a megírás időpontja nem lett volna különleges. A levél 1938 márciusában kelt – *előző nap vonultak be a náciák Ausztriába*. Toto kommentárja: „*Tegnap akartam írni, de a francia rádió azt mondta, hogy az osztrák események miatt nagy izgalom van Pesten. Ezért ma telefonálni akartam, hogy nem izgulnak-e, és ne menjek-e rögtön haza? A lakás nem felelt. Felhívtam Pistieket is [apám] és így Mariskától megtudtam, hogy még Piszkén vannak. Az osztrák eseményeknek nem örülök, de ennek úgy látszik így kellett lennie, és talán éppen ez lesz a kedvező kibontakozás kiindulópontja. Az osztrákok megismerik majd a valóságban, amit eddig a távolság megszépített. A németek pedig kétes értékű szerzeményhez jutottak, mert hamar világos lesz, hogy nagyon szaporították a rendszert belülről feszítő erőket. Addig is szülárдан bizzunk a jó Istenben, és semmitől sem kell félnünk.*

Egy belga (v. francia?) költő verse Kosztolányi fordításában:

*Bármí jöjjön,
Elzuhog.
Meg se moccanj,
Légy nyugodt.*

*Büszke csendes sziklaház
Min hullámok csapnak át.”*

(De látszik, foglalkoztatták az események, később vissza is tér rájuk, igaz, nem lírában – prózában. „*Mégis bosszantott a dolog, ezért tegnap elmentem a Scalába, és aztán homárt vacsoráztam.*” Az understatement jellemző rá, de ezek az események később az ő életét is döntően megváltoztatták.)

Ha Béla akkor még él, hasonlóan gondolkozik. Legfeljebb a Kosztolányi nevet nem ismeri, és szerényebben vacsorál. Szeretett jól enni, de a jómód sosem változtatott a pénzkezelési módján.

Ha látta fia tevékenységét, azt gondolhatta: no, szépen elintéztük ezt is.

Tatár Sándor

NYILVÁN A NIRVÁNA

Hirdettem én is, bah! derűt,
mint ki jajongóknak befűt,
csak épp az idő elrepült,
s már látom én, hogy: *ellenünk* –
legyen szenttelen, ha bír, indus;
engem rémít e labirintus,
mely szűk, sötét és fojtogat,
izzaszt s szárítja torkomat,